

САЯСИЙ ИЛИМДЕРИ
ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ
POLITICAL SCIENCES

Барыш Ферхат

**ЖАКЫНКЫ ЧЕТ ӨЛКӨЛӨРДӨ ШАЙЛОО
КОМПАНИЯЛАРЫНЫН ЗАМАНБАП САЯСИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

Барыш Ферхат

**СОВРЕМЕННЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ
ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ КОМПАНИЙ В БЛИЖНЕМ ЗАРУБЕЖЬЕ**

Barysh Ferhat

**MODERN POLITICAL TECHNOLOGIES
OF ELECTION COMPAGNS IN THE NEAR ABROAD**

УДК: 317.512.1

Постсоветтик өлкөлөрдүн өз алдынчалыгын алгандан кийин бир катар саясий институттардын калыптануу процесстери жүргөн. Макалада шайлоо системасынын калыптанышы каралуу менен андагы заманбап саясий технологиялардын киргизилиши каралган. Автор жакынкы чет өлкөлөрдөгү шайлоо системасы менен андагы саясий технологиялардын айырмачылыктары менен окшоштуктарына саясий анализ жүргүзгөн. Көз карандысыз мамлекеттердин шериктештигине кирген мурунку СССРдин курамындагы Республикаларда өткөн кылымдын 90-жылдарынын башынан баштап шайлоо системасын жакшыртууда бир катар иштер аткарылган: шайлоолорду өткөрүү боюнча анын укуктук базасын түзүү, шайлоо маселесине байланышкан мыйзамда көрсөтүлгөн жерандардын укуктарын коргоо. Шайлоо процессин уюштуруп, өткөрүүдө иновациялык технологияларды киргизүү менен шайлоо системасына олуттуу өзгөрүүлөр кирди. Макалада автор постсоветтик өлкөлөрдөгү шайлоо системасындагы заманбап технологиялардын артыкчылыктарына баа берген.

Негизги сөздөр: шаардык кеңеш, айылдык кеңеш, шайлоо, технология, заманбап, Кыргызстан, мыйзам, демократия.

После обретения независимости постсоветскими странами был сформирован ряд политических институтов. В статье рассматривается формирование избирательной системы и внедрение современных политических технологий. Автор проводит политический анализ сходств и различий между избирательной системой в СНГ и ее политтехнологиями. С начала 1990-х годов был принят ряд мер по совершенствованию избирательной системы в бывших советских республиках Содружества Независимых Государств: создание своей правовой базы для проведения выборов, защита прав граждан, предусмотренных законом о выборах. Существенные изменения произошли в избирательной системе за счет внедрения инновационных технологий в организацию и проведение избирательного процесса. В статье автор оценивает преимущества современных технологий в избирательной системе постсоветских стран.

Ключевое слово: городской совет, сельский совет, выборы, технология, современное, Кыргызстан, право, демократия.

After independence, the post-Soviet countries was formed by a number of political institutions. The article examines the formation of the electoral system and the introduction of modern political technologies. The author conducts a political analysis of the similarities and differences between the electoral system in the CIS and its political technologies. Since the early 1990s, a number of measures

have been taken to improve the electoral system in the former Soviet republics of the Commonwealth of Independent States: creation of its own legal framework for the conduct of elections, protection of the rights of citizens provided for by the law on elections. Significant changes have taken place in the electoral system due to the introduction of innovative technologies in the organization and conduct of the electoral process. In the article, the author assesses the advantages of modern technologies in the electoral system of post-Soviet countries.

Key words: city council, village council, elections, technology, modern, Kyrgyzstan, law, democracy.

СССР тарагандан кийин, өлкөнүн саясий тарыхында «жакынкы чет өлкөлөр» деген түшүнүк сүнгүп кирди. Дүйнөлүк аренадагы социалисттик системанын башынданда турган Советтер Союзунун курамында 15 Союздук социалисттик республика болгон жана алар СССРдин Конституциясына ылайык тең укуктуулукка ээ болушкан. Союздук республикаларда шайлоолор СССРдин жана Союздук Республикалардын Конституциясына ылайык өткөрүлүп Коммунисттик партиянын чечимдери эске алынган.

1936-жылы 13-баптан жана 146-беренеден турган СССРдин Конституциясы кабыл алынган. Конституциясынын XII бапы СССРдин шайлоо системасын түзгөн. 18 жашка толгон өлкөнүн атуулдары социалдык өзгөчөлүгүнө, жынысына, билимине карабай шайлоого жана шайланууга укутуу болгон. Ал эми 1977-жылы 7-октябрда СССРдин Жогорку Советинде кабыл алынган Конституция бир партиялуу системаны бекемдеп, тарыхта «өнүккөн социализмдин конституциясы» деп аталган. Конституциянын XII бапы «Эл депутаттар Совети жана аны шайлоонун тартиби» деп аталган. Анда «СССРдеги баардык бийлик элге таандык» деп белгиленген. СССРдин Жогорку Совети, Советтик социалисттик республикалардын Жогорку Совети, Автономиялуу республикалардын Жогорку Совети, эл депутаттарынын аймактык (край), областтык Советтери, эл депутаттарынын айылдык жана кыштактык Совети – мамлекеттик бийликтин бирдиктүү системасы болуп эсептелген. СССРдин

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 2, 2021

Жогорку Совети, Союздук Республикалар менен Автономиялуу Республикалардын Жогорку Советтери беш жылдык мөөнөткө шайланылган. Ошондой эле Баш мыйзам баюнча СССРдеги Мамлекеттик бийликтин жогорку органы СССР Жогорку Совети болгон. Жогорку Совет эки палатадан турган: Союздук Совет жана Улуттук совет. Ар бир союздук Республикадан 32 депутат, ар бир автономиялуу республикадан – 11 депутат, автономиялуу областтан – 5 депутат жана автономиялуу округдан – 1 депутат шайланган [1].

Постсоветтик өлкөлөрдөгү шайлоо системасы өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ. Алсак, Россияда шайлоо системасынын аралаш модели бир кыйла убакытка чейин болгон. Федеративдик округдардан жеңилген чоң эмес саясий партиялар өздөрүнүн өкүлдөрүн Мамлекеттик думага бир мандаттуу округдардан өткөрө алышкан. 2013-жылы Шайлоо жөнүндөгү Мыйзамга өзгөртүү киргизилип, депутаттардын бир бөлүгү бир мандаттуу округдардан, экинчи бөлүгү федеративдик шайлоо округдарынан шайланган. Ал эми Россиянын Президенти 6 жылдык мөөнөткө жалпы элдик жашыруун добуш берүүнүн жыйынтыгы менен шайланат.

Украинадагы шайлоо компания дагы аралаш мүнөзгө ээ. Жогорку Раданын депутаттары бир тобу бир мандаттуу округдан шайланышса, экинчи тобу саясий партиялардын тизмеси же көп мандаттуу округдардын блогунан шайланышкан. Украинада президент жалпы элдик шайлоодо, жашыруун добуш берүүнүн жыйынтыгы менен беш жылдык мөөнөткө шайланат. Ал эми, Беларусь Республикасында 2004-жылдагы референдумда жалпы добуш берүүчүлөрдүн 77,3% бир кишинин президенттик шайлануу мөөнөттөрүнүн санына болгон чектөөлөрдү алып салууга макул болушкан.

Молдова Республикасында депутаттар 4 жылдык мөөнөткө бир мандаттуу округдан шайланышат. 2013-жылдын 19-апрелинде парламенттеги көпчүлүк шайлоонун аралаш формасын (51 депутат партиялык тизме боюнча, 50 депутат бир мандаттуу округдан) кабыл алышкан. Бирок, бул чечим иш жүзүнө ашкан эмес. Республиканын Президенти парламентте көпчүлүктүн добушу менен шайланат.

Молдова Республикасынын Конституциясы боюнча Парламен 101 депутаттан туруп, 4 жылдык мөөнөткө шайланат. 18 жашка чыккан мамлекеттин атуулу шайланууга укукту. Шайлоо пропорционалдык шайлоо системасы жүрөт. Депутаттык мандат алыш үчүн партия, коомдук-саясий уюмдар 6%, эки партия же коомдук-саясий уюмдун блоктору 9%, үчтөн ашык партия менен уюмдардын блогу 11%, көз карандысыз кандидат 2% добуш алышы керек [3, 9-б.].

Прибалтика өлкөлөрүндө шайлоонун ар түрдүү моделдери киргизилген. Литва Республикасында 71 депутат бир мандаттуу округдан, 70 депутат партия-

нын тизмеси аркылуу пропорционалдуу принцип боюнча шайланат. Ал эми өлкөнүн президенти жашыруун добуш берүү менен жалпы элдик шайлоодо 5 жылга шайланат. Латвияда бир мандаттуу Сеймге партиянын же партиялардын тобунун ачык тизмеси менен көрсөтүлөт. Парламенттеги мандаттардын саны Сент-Лаге формуласын колдонуу аркылуу аныкталат. Мамлекеттин президенти латвиялык Сейм тарабынан шайланат.

Закавказье өлкөлөрүндөгү шайлоо системасынын өзгөчөлүктөрү бар. Азербайжанда бир палаталуу 125 депутаттан турган Милли Меджлис парламенти мажоритардык системада жашыруун добуш берүүнүн жыйынтыгы менен жүргүзүлөт. Ал эми өлкөнүн президенти 5 жылдык мөөнөткө жалпы элдик жашыруун добуш берүү менен өтүп, шайлоочулардын 50%дан кем эмес добушун алуу керек. Грузиядагы бир мандаттуу парламент аралаш системада шайланат: 77 депутат пропорционалдык өкүлчүлүктөн, 73 депутат бир мандаттуу округдан. Президент жалпы элдик шайлоодо жашыруун добуш берүүнүн жыйынтыгы менен шайланат. Арменияда да аралаш шайлоо системасы жашыруун шайлоо менен жүргүзүлөт. 131 депутаттын 91и жалпы улуттук шайлоо округдарынан пропорционалдык негизде, 41 депутат бир мандаттуу округдан шайланат. Президенттик шайлоо жалпы элдик добуш берүү менен өтөт.

Грузия, Казакстан жана Таджикистанда бир мандаттуу округдарда аралаш шайлоо системасы аркылуу эки тур менен жүрөт. Серепчилердин пикири боюнча мындай шайлоо системасы шайлоочулардын экинчи турда тандоолорун өзгөртүүгө мүмкүнчүлүк берет, о.э. саясий күчтөрдүн биригүүсүнө жол ачат. Бирок, эки турдан турган шайлоолорго каражат көбүрөөк жумшалат.

КМШнын курамына кирген Борбордук Азиядагы шайлоолордун системасына токтолсок, Казакстан Республикасында эки палаталуу парламентке 107 депутаттын 98и пропорционалдык системада партиянын тизмеси менен жалпы улуттук шайлоо округдарынан, 9 депутат Казакстандын элдер Ассамблеясы (президенттин алдындагы консультативдик-кеңешме орган) тарабынан төмөнкү палатага – Мажилиске шайланат. Ал эми Жогорку палата – Сенатка 32 сенатор бийликтин жергиликтүү органдарынын – маслихаттардын депутаттары тарабынан шайланат, 15 сенаторду мамлекет башчысы көрсөтөт.

Өзбекстан Республикасында эки палаталуу – Олий Мажлис шайланат. Жогорку палата – Сенат территориялык принцип боюнча, 16 сенатор президент тарабынан көрсөтүлөт. Ал эми экинчи мыйзам чыгаруу палатасынын депутаттары бир мандаттуу шайлоо округунан шайланышат.

Таджикстандын парламенттик түзүлүшүнө – Оли Таджикистанга дагы бикамерализм мүнөздүү. Төмөнкү палатанын 63 депутатынын 22си пропорционалдык негизде жалпы улуттук шайлоо округдарынан жашыруун тизменин негизинде шайланса, 41и бир мандаттуу округдан шайланат. Улуттук советтин депутаттарынын бир бөлүгү жашыруун добуш берүү менен шайланса, бир бөлүгү президент тарабынан көрсөтүлөт.

Түрмөнстандын мыйзам чыгаруучу бир палата-луу Меджлиси бир мандаттуу округдардан шайланат. 2008-жылы Халк Маслахаты (Элдик совет) жоюлгандан кийин, Меджлистеги депутаттардын саны 125ке жеткен. Борбордук Азиядагы республикалардын президенттери жалпы элдик шайлоодо жашыруун добуш берүүнүн жыйынтыгы менен шайланат [2]. КМШ өлкөлөрүндө негизинен шайлоонун мажоритардык системасы басымдуулук кылат. Белорусия, Грузия, жана Казахстандан бөлөк республикалардын башкасында.

Постсоветтик өлкөлөрдүн дээрлик баардыгында шайлоо компанияларын өткөрүүнү жөнгө салуусу Борбордук шайлоо комиссиялары бар. Алар борборлоштурулган системанын жардамы менен федералдык деңгээлде да, федерациянын субъекттери деңгээлинде да шайлоолорду жана шайлоо алдындагы компанияларды даярдоо, уюштуруу жана өткөрүү боюнча иштерди камсыз кылууга мүмкүнчүлүк түзүп, мындай процессти башкаруу үчүн зарыл болгон бардык функцияларды өзүнө айкалыштырат.

Шайлоо компанияларынын алкагында колдонулуучу технологияларды мыйзамдык жөнгө салууга байланышкан ушундай эле кырдаал баардык КМШ өлкөлөрүндө байкалат. Алсак, 2002-жылдын 12-июнундагы №67-ФЗ «Россия Федерациясынын жарандарынын шайлоо укуктарынын негизги кепилдиктери жана референдумга катышуу укугу жөнүндө» Федералдык мыйзамында (14.06.2011-ж. ред) 2-беренде шайлоо алдындагы үгүт түшүнүгү берилип, ал шайлоо кампаниясынын учурунда ишке ашырылуучу жана шайлоочуларды талапкер, талапкерлер, тизме, талапкерлердин тизмеси үчүн же ага каршы добуш берүүгө түрткү берүү максатын көздөөчү же түрткү берүүчү ишмердүүлүк катары каралган [2].

Россиялык шайлоо практикасында мамлекеттик кызматтарды ээлеген талапкерлердин кызматтык милдеттери менен байланышкан ишмердүүлүгүн ММКда чагылдыруу шайлоо кампанияларында арбын эле кездешет. Бир жагынан, мунун эч кандай жаман жагы жок, анткени жаңылык маалыматтарын чагылдыруу болуп саналат. Бирок экинчи жагынан, мындай

маалымат берүү, ал эми иш жүзүндө кыйыр үгүт жүргүзүү болуп жаткан саясий шарттарды эске албай коюуга болбойт, себеби электоралдык күрөштүн учурунда шайлоочуларга мындай таасир этүү шайлоо алдындагы үгүттүн салттуу ыкмаларына караганда натыйжалуу болушу мүмкүн. Ошентсе да аталган шарттарды россиялык айрым саясатчылардын көңүлгө албай коюусу башка талапкерлер электоратка таасир этүүсү жагынан кыйла натыйжалуу саясий-коммуникативдик технологияларды пайдаланганына карабастан, «бийликте отургандардын» маалыматтык-коммуникациялык стратегиясы кыйла утуштуу болоруна алып келет.

Почта аркылуу жөнөтүү, телефон чалуу сыяктуу директ-маркетинг технологиялары жарандардын жеке маалыматтарын пайдаланууга тиешеси болсо да, тыюу салынбаган бойдон, бирок жөнгө салынбаган абалда калууда. Биздин көз карашыбызда, дал ошондуктан саясий кеңешчилер мындай технологияларга электораттын бир жактуу эмес реакция жасоосуна дуушар болушууда, электорат көп учурда өзүнүн жеке маалыматтарын башка адамдар колдонушуна кызыкдар эмес. Мунун натыйжасында, аталган технологияларды колдонуунун натыйжалуулугу кыйла төмөндөйт. Ар бир өлкөдө шайлоо кампанияларын өткөрүү салттары көп сандагы факторлордун натыйжасында калыптанат, алардын ичинен төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот: тарыхый тажрыйба, саясий менталитеттин өзгөчөлүктөрү, саясий системанын өнүгүүсүнүн жалпы тенденциялары, электоралдык мыйзамдардын ченемдери. Аталган факторлордун бардыгы комплекстүү түрдө иштөө менен, ар бир мамлекеттеги шайлоо алдындагы процеске саясий-маданият таануучулук өз изин калтырат.

Шайлоо компанияларында заманбап саясий технологиялардын жүзөгө ашырылышында жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн иш-тажрыйбалары Кыргыз Республикасына дагы өз таасирин тийгизүүдө.

Адабияттар:

1. Конституция СССР. 1977. - <http://hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>
2. Егоров В.Г., Абрамов А.В., Федченко С.Н. Сравнительная политология постсоветского пространства. - М., 2015.
3. Колюшин Е. О парламентских выборах в Республике Молдова / О выборах. №6. 2014. - С. 8-13. - С.9.
4. Кузнецова О.В. Технологии сохранения власти постсоветских политических элит. // <https://studylib.ru/doc/2263700/kuznecova-o.a.-tehnologii-sohraneniya-vlasti-postsovetских>
5. Кыязов Э.А., Жанабилова Б.А. Мировые избирательные системы и некоторые проблемы их реализации в Кыргызской Республике. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2019. №. 10. С. 161-165.